

DOI 10.4467/2543733XSSB.20.001.12201

ANDRZEJ ESSEN

Recenzja książki:

***Polsko-czechosłowackie kontakty wojskowe 1921–1938
w dokumentach wywiadu i dyplomacji II Rzeczypospolitej,*
oprac. Piotr Kołakowski, Oficyna Wydawnicza RYTM, Warszawa 2018, ss. 427**

Historyk badający dzieje XX wieku dysponuje wieloma publikacjami źródeł, wśród których najbardziej znane zawierają dokumenty dotyczące polityki zagranicznej wielu państw, oraz zbiorami monograficznymi dotyczącymi szczegółowej problematyki, ważnych wydarzeń na arenie międzynarodowej lub kolekcji związanych z działalnością polityka czy dyplomaty. Niezbyt często publikowane są dokumenty wytworzone przez struktury wojskowe, czy bardziej szczegółowe materiały służb specjalnych. Omawiany zbiór dotyczy wojskowych odniesień między Polską a Czechosłowacją w okresie międzywojennym. Ten temat od dawna przyciągał uwagę historyków, zwłaszcza w Polsce. Publikacje Wiesława Balceraka¹ i Henryka Bułhaka² w latach sześćdziesiątych, czy nowsza obszerna monografia Piotra Kołakowskiego³ oraz opracowania M. Leczyka⁴ i P. Staweckiego⁵, poświęcone wojskowej polityce Polski w okresie międzywojennym, dawały czytelnikowi dobre rozeznanie w temacie. Ogłoszenie wyboru dokumentów poszerza nasze widzenie problematyki i pozwala na weryfikację dominujących w historiografii ocen.

Omawiany zbiór zawiera 114 dokumentów, pochodzących głównie z Centralnego Archiwum Wojskowego (zespół: II oddział Sztabu Głównego) i Archiwum Akt Nowych

¹ W. Balcerak, *Sprawa polsko-czechosłowackiego sojuszu wojskowego w latach 1921–1927*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. III (1967).

² Zob. H. Bułhak, *Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1921–1927*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. V (1969); Idem, *Z dziejów stosunków wojskowych polsko-czechosłowackich w latach 1927–1936*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XI (1975); Idem, *Czechosłowackie próby wznowienia rozmów na temat sojuszu wojskowego z Polską (1937–1938)*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XII (1976); Idem, *Próba czechosłowackich kół wojskowych nawiązania rozmów sojuszniczych z polskim Sztabem Głównym w marcu 1938 r.*, „Studia z Dziejów ZSRR i Europy Środkowej”, t. XV (1979).

³ P. Kołakowski, *Między Warszawą a Pragą. Polsko-czechosłowackie stosunki wojskowo-polityczne 1918–1939*, Warszawa 2007.

⁴ M. Leczyk, *Polska i sąsiedzi. Stosunki wojskowe 1921–1939*, Białystok 1997.

⁵ P. Stawecki, *Polityka wojskowa Polski 1921–1926*, Warszawa 1981.

(zespoły: Sztab Główny Wojska Polskiego, Attachaty, MSZ) – razem 108 dokumentów. Ogłoszono także kilka dokumentów ze zbiorów Instytutu Józefa Piłsudskiego w Waszyngtonie. Dokumentacja została poprzedzona przez kompetentny opis wojskowych odniesień między obu państwami, pióra autora zbioru archiwaliów. Największą wartość ma dokumentacja zgromadzona w Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW) w Warszawie, które w czasach PRL swoje zbiory niechętnie udostępniało badaczom. Wypada też wspomnieć, że na początku obecnej dekady również długotrwały remont bardzo skutecznie ograniczył dostęp do materiałów archiwalnych. Dokumenty z CAW to głównie raporty i opracowania attaché wojskowych RP w Pradze oraz instrukcje Sztabu Głównego Wojska Polskiego i szefostwa II oddziału Sztabu Głównego. Dokumentacja ta została tematycznie powiązana z dokumentacją wytworzoną przez instytucje wojskowe RP, zgromadzoną w Archiwum Akt Nowych. Otrzymaliśmy ciekawy i tematycznie spójny zestaw źródeł, dotyczący ważnej problematyki stosunków wojskowych i w tle politycznych.

Sprawa współpracy wojskowej Polski i Czechosłowacji wydawała się oczywistością po dokonaniu nawet pobieżnej analizy sytuacji strategicznej obu państw na początku ich istnienia po zakończeniu I wojny światowej. Jednakże konflikt o Śląsk Cieszyński i negatywny stosunek Czechosłowacji do Polski w czasie wojny polsko-sowieckiej wpłynęły poważnie na stosunki dwustronne. Niemniej pierwsze inicjatywy współpracy wojskowej wyszły ze strony czechosłowackiej już w 1921 roku, przy okazji rokowań o układ polityczny między obu państwami. Okazało się jednak, że siły polityczne w CSR, a zwłaszcza prezydent Tomasz Garrigue Masaryk i minister spraw zagranicznych Edvard Beneš są negatywnie ustosunkowani do idei bliższej współpracy obu państw na polu wojskowym. Warto wspomnieć, że ówczesny szef Sztabu Generalnego gen. Władysław Sikorski także nie dostrzegał większych korzyści w rozwijaniu współpracy wojskowej z CSR. Poza sprawami wojskowego tranzytu do Polski przez terytorium CSR, polskie kręgi wojskowe interesowały się możliwościami zakupów broni i sprzętu wojskowego w Czechosłowacji. W Warszawie zdawano sobie dobrze sprawę z faktu, że współpraca z Pragą jest możliwa jedynie przeciw Niemcom. Przez kilka następnych lat współpraca wojskowa obejmowała tylko drugorzędne sprawy. Prowadzono przewlekłe dyskusje na temat wymiany broni, dostaw sprzętu wojskowego, badano możliwości współpracy informacyjnej. Sugestie francuskie – kierowane do Pragi i Warszawy z zachętami do zbliżenia politycznego i nawiązania współpracy wojskowej – również nie były akceptowane przez czechosłowackie sfery polityczne. Pewne zmiany w stanowisku polityków praskich nastąpiły w połowie lat dwudziestych w związku z następstwami konferencji w Locarno. Czechosłowackie sfery wojskowe wywierały nacisk na czynniki polityczne w sprawie zbliżenia z Polską, wszakże zarówno wizyta Beneša w Warszawie w 1935 roku, jak i ministra Aleksandra Skrzyńskiego w Pradze nie przyniosły zasadniczych zmian w stosunkach bilateralnych. Podpisana w 1925 roku konwencja handlowa stała się dla strony polskiej okazją do powiązania jej ratyfikacji ze sprawą swobodnego tranzytu materiałów wojennych przez terytorium CSR do Polski. Kwestie te są szeroko przedstawione w opublikowanej dokumentacji.

Zagadnienie tranzytu połączono również z kwestią nawiązania współpracy wywiadowczej, a ściślej z wymianą informacji o Niemczech, o której mówiono jeszcze w 1924 roku. Problem ten jest obszernie udokumentowany w omawianym zbiorze. Przedstawiciele Wojska Polskiego w Pradze oraz szefowie II oddziału Sztabu Generalnego dostrzegali zainteresowanie czynników wojskowych w CSR współpracą z Polską, jednakże stanowisko polityków, zarówno prezy-

denta Masaryka jak i Beneša, było niezmiennie, o czym poufnie informowali polskich kolegów oficerowie czechosłowaccy. Zdołano jednak przełamać te przeszkody i od października 1927 roku służby wywiadowcze obu armii rozpoczęły współpracę, wymieniając informacje o Niemczech. W sprawozdaniu z pierwszej konferencji ewidencyjnej, zamieszczonym w omawianym zbiorze, polscy oficerowie wskazali na wartościowe informacje strony czechosłowackiej o niemieckim przemyśle, zasobach, wynalazkach, tajnej produkcji broni, lotnictwie i transporcie kolejowym. Strona polska dysponowała lepszymi danymi o organizacji pokojowej Reichswehry, stanie liczbowym, kadrze i zapasach. Podsumowując efekty pierwszej konferencji ewidencyjnej, szefostwo oddziału II Sztabu Generalnego zalecało kontynuowanie współpracy. W sprawozdaniach z kolejnych konferencji ewidencyjnych wskazywano na podobny stan poinformowania strony czechosłowackiej o niemieckim przemyśle, także zbrojeniowym, przy lepszej orientacji strony polskiej w strukturach militarnych Niemiec. Do 1935 roku, kiedy zawieszono współpracę informacyjną, zakres pozyskiwanych wiadomości na temat niemieckiej wojskowości i przemysłowego zaplecza pozostał w zasadzie bez zmian.

Strona czechosłowacka na początku lat trzydziestych kilkakrotnie wysuwała ofertę rozwinięcia współpracy w sprawach operacyjnych, zwłaszcza na obszarze Śląska. W styczniu 1932 roku zastępca szefa Sztabu Generalnego armii czechosłowackiej gen. Lev Prchala wskazywał polskiemu attaché wojskowemu w Pradze ppłk. Andrzejowi Czerwińskiemu na zwiększające się niebezpieczeństwo niemieckie. Proponował przejęcie inicjatywy przez kręgi wojskowe w obu krajach, które lepiej rozumieją zagrożenia militarne, i podjęcie „cichej” współpracy obu armii, bez podpisania układu politycznego. Z opublikowanych dokumentów wynika, że władze wojskowe w Warszawie uznawały gen. Prchalę za najbardziej konsekwentnego zwolennika współpracy z Polską. Jednakże jego propozycje, aby prowadzić wspólne studia operacyjne na obszarze tzw. klina śląskiego, nie znalazły uznania po stronie polskiej. Brak układu politycznego przesądzał sprawę.

Od połowy lat trzydziestych w związku z pogorszeniem się stosunków polsko-czechosłowackich na tle asymilacyjnej polityki władz CSR w stosunku do polskiej mniejszości narodowej na Zaolziu, a zwłaszcza po zawarciu czechosłowacko-sowieckiego układu sojuszniczego 16 maja 1935 roku, zaczęły zanikać możliwości współpracy wojskowej między obu państwami. Wymownym tego powodem było przerwanie współpracy informacyjnej na odcinku niemieckim. Uznano w Warszawie, że kontynuacja tej współpracy jest niemożliwa, skoro zarówno na płaszczyźnie politycznej, jaki i wojskowej Czechosłowacja zdecydowanie angażuje się po stronie Moskwy. Współpracę sztabów obu państw, dotyczącą zbierania i przekazywania informacji na temat rozbudowy niemieckich sił zbrojnych, zastąpiły działania polskiego wywiadu, badające relacje armii czechosłowackiej z Armią Czerwoną. Na płaszczyźnie wojskowo-politycznej w drugiej połowie lat trzydziestych oddziaływano na Rumunię, aby zablokować możliwości przemarszu sił sowieckich przez jej terytorium na wypadek kryzysu w stosunkach między CSR a Niemcami.

Podsumowując, otrzymaliśmy wartościowy zbiór dokumentów – umożliwiający weryfikację wyników wcześniejszych badań i dający czytelnikowi szereg szczegółowych informacji o wojskowości czechosłowackiej i polskiej w okresie międzywojennym.

Andrzej Essen, dr hab., em. prof. Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Obecnie wykłada w Państwowej Wyższej Szkole Wschodnioeuropejskiej w Przemyślu. Studiował i doktoryzował

się na UJ (1984). Specjalizuje się w badaniach dziejów Europy Środkowej i Południowo-Wschodniej w XX wieku – ze szczególnym uwzględnieniem historii dyplomacji, problematyki narodowościowej, gospodarki. Autor około 100 publikacji naukowych, w tym dwóch monografii poświęconych środkowoeuropejskim stosunkom międzypaństwowym w okresie międzywojennym.